

ELTÉRŐ PÁRHUZAMOK

Kovács István íróval, történésszel a lengyel és magyar irodalom párhuzamairól Prágai Tamás beszélget

– *A lengyel és a magyar történelem számos ponton kapcsolódik egymáshoz. Az irodalom esetében is így van?*

– Ha az egyes poéták életrajzi adalékait számba vesszük, igen. A lengyel felvilágosodás egyik minden tekintetben merész költője, Jakub Jasinski Varsó védelmében áldozta fel életét 1794-ben. A klasszicizmus és romantika határtartományában alkotó Cyprian Godebski a napóleoni háborúkban esett el, a rokonszenves Miezcyslaw Romanowski, akinek néhány verse állandóan szerepel a lengyel költők antológiájában, az 1863-as felkelésben halt hősi halált. Az európai romantika csúcsteljesítményének tartott Mickiewicz-dráma, *Az ősök* egyik jelenetében a Gusaw nevű addigi főhős átváltozik Konraddá, jelezve ezzel, hogy a zsarnokság elleni harcot vállalja a költő is. A romantika jelszava volt: a szó és a tett. A költőknek valóságosan is cselekedniük kellett. Ez az önként vállalt kényszer 1855-ben a krími háború idején Mickiewiczet Isztambulba vezette, ahol a szövetségesek oldalán lengyel légiót akart szervezni.

Amikor 1918-ban Lengyelország visszakerült Európa térképére, s az ezt követő években éppen a bolsevik Oroszországgal szemben győztes háborút vívva megőrizte függetlenségét, a lengyel irodalom, részben az addigi Młoda Polska képviselői fellélegezve jelenthették be, hogy leveszik az összeesküvő Konrad köpenyét. A költő feladata többé nem az, hogy a zsarnok ellen harcoljon, hanem kizárólag az, hogy jó mondatokat írjon. Ennek jegyében az 1920-as éveket Lengyelországban avantgárd pezsgés jellemzi. Nem véletlen, hogy a lengyel filozófia (Władysław Tatarkiewicz), a lengyel irodalomelmélet (Roman Ingarden), a lengyel szociológia erős területe volt a két háború közötti lengyel humántudományos életnek. Alig lehet viszont felfedezni a szociográfiát. A különbséget beszédesen jelképezheti a harmincas években induló Witold Gombrowicz vagy Bruno Schulz prózája. A két irodalom között körülírható a különbség.

A II. világháború alatt igazolást nyert a harmincas évek katasztrofista áramlata. A varsói felkelésben odaveszett egy nagyon tehetséges költőnemzedék, Krzysztof Kamil Baczyński-val és Tadeusz

Gajcywal az élen. Idetartozott Tadeusz Rózewicz is, aki nem véletlenül írta egyik korai versében: „Megmenekültem, amikor a vágóhídra vittek.” Az úgynevezett lágerirodalom megteremtője Tadeusz Borowski, aki *Kővilág* címmel írta le az auschwitzi borzalmat. Bár az az igazság, hogy Auschwitzról Nyiszli Miklós adott elsőnek hírt megrázó önéletrajzi riportkönyvében, amely *Mengele boncolóorvosa voltam* címmel már 1946-ban napvilágot látott. A szovjet lágerekről Lengyel József előbb adott hírt, mint Szolzsenyicin. Igaz, őt megelőzték az emigrációban Gustaw Herling, Grudzinski és Józef Czapski.

A két irodalom közötti különbség az 1956-ot követő évtizedekben is tetten érhető, amikor a magyar irodalomból érezhetően hiányzott a groteszk, az ironikus áramlat, az, amely Slawomir Mrozek és Tadeusz Rózewicz prózáját és színműveit eltérő módon ugyan, de egyaránt jellemezte. Az 1967-ben *A föld fényei* című kötetben megjelent modern lengyel költők is a magyar irodalomban ismeretlen mérész hangjukkal keltettek feltűnést – Wislawa Szymborskával, Zbigniew Herberttel és Miron Białoszewskivel az élen. A magyar irodalmi köztudatból szégyenteljes eredményességgel lehetett kiiktatni Márai Sándort, a lengyel irodalmi értékrendszernek mindig stabil alapját jelentette az emigrációban tevékenykedő költő, Czesław Miłosz, az író Witold Gombrowicz és az esszéista Stanisław Vincenz. Összegezve: a 20. században határozott különbségek fedezhetők fel az egyezések mellett.

– *A magyar irodalom számos nemzetközi sikert könyvelhet el – elég Kertész Imre Nobel-díjára utalnunk. Ismerik-e irodalmunkat Lengyelországban?*

– A 19. század második felében Jókai Mór volt lengyel nyelvterületen az egyik legolvasottabb író... A 20. században egyetlen hozzá hasonló sem ivódott bele a lengyel olvasói tudatba. Talán Molnár Ferenc regénye, *A Pál utcai fiúk*, amely a rendszerváltozásig kötelező olvasmány volt, az egyetlen kivétel. 1989 előtt az egyik legnagyobb lengyel könyvvállalat, az Állami Kiadói Intézet (PIW) elindított egy sorozatot A Magyar Irodalom Könyvtára címen, amely népszerűnek volt mondható. Bálint Tibor *Zokogó majom* című regénye is az olvasottak közé tartozott, ráadásul az erdélyi magyar irodalom létre ráirányította a figyelmet. 1990 és 2000 között azonban alig adtak ki magyar könyvet Lengyelországban, míg Magyarországon évente változatlanul tíz-húsz kötet között mozgott a megjelentetett lengyel könyvek száma. 2000 őszén jelent meg – a krakkói magyar főkonzu-

látus támogatásával – Márai Sándornak *A gyertyák csonkig égnek* című kisregénye, majd ezt követte az *Egy polgár vallomásai* és a *Füveskönyv*. Ezeknek valóban nagy lengyel visszhangjuk volt – a nyugati Máraisikertől függetlenül. Napjainkban lát napvilágot naplóstábotól a közeli jövőben a *Föld, föld, föld*. Fontos, hogy Márait a nagy múltú és jó terjesztőhálózattal rendelkező Czytelnik Kiadó adja ki. Egy kisebb, fiatalabb, de máris rangos kiadó, a litván határ mentén működő Pogranicze (Határvidék), amelyet az elismert Határvidék Központ és Alapítvány jegyez, jelentette meg népszerű sorozatában Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényét és Pilinszky János versválogatását. Kertész Imre *Sorstalansága* még a Nobel-díj előtt látott lengyelül napvilágot. Ő azóta megjelent további könyveivel még jobban felhívhatja a magyar irodalomra a figyelmet, amely – valljuk be őszintén – azért Lengyelországban sem tartozik az ismertebb literatúrák közé.

– *Az előző kérdés fordítottja: úgy érzem, a cseh irodalom sikere mellett nyugodt szívvel beszélhetünk lengyel sikerről is mind nálunk, mind Nyugat-Európában. Mi a lengyel siker titka?*

– A lengyel irodalomnak egy kitűnő fordítója és népszerűsítője volt német nyelvterületen, konkrétan Majna-Frankfurtban, már az 1960-as évek végétől: Karl Dedicius. Neve fogalom mind Lengyelországban, mind Németországban. Ő, aki egyébként lódzi származású és 1945 után szülőföldjéről elűzött német, nyerte meg a Bosch céget a lengyel literatúra anyagi támogatására. Természetesen nem protokoll-lista alapján fordított, hanem a 20. század legjobb lengyel íróit, költőit ajánlotta olvasásra. Külön sorozatot indított Lengyel Könyvtár címen. Zbigniew Herbert *Barbár a kertben* című, sajátos hangvétellű esszéjét német nyelvterületről indult el világhódító útjára, s ennek köszönhetően lett 1974-ben Herbert a Nobel-díj várományosa. Ryszard Kapuscinski *Császára* viszont az Egyesült Államokban alapozta meg világhírét. Ebben nem kis része volt annak a ténynek, hogy Updike hívta fel rá a figyelmet. Czeslaw Milosz 1980 őszen kapott Nobel-díjat, a Szolidaritás megalakulása utáni hónapokban, de a politikának ebben nem volt segítő szerepe, mert a jelölés hosszas folyamata a Szolidaritás megalakulásának idejére már lezajlott. Nobel-díjat egyébként nyugodtan kaphatott volna Mrozek és Rózewicz is. Szymborskának talán annyi szerencséje volt, hogy abban az évben, amikor neki ítelték a díjat, azt eleve nőnek akarták juttatni. A Nobel-díj odaítélésének egyik feltétele, hogy az írónak angó-

lul és svédül olvashatóak legyenek művei. A lengyelek ebből a szempontból sem panaszkodhatnak.

– *Irodalom- és kultúraszervező érdemeit elismerve Krakko díszpolgárává választották. De nemcsak szervezőként, műfordítóként is közvetít a két irodalom, kultúra között. Milyen ösztönzésre fordult a lengyel irodalom felé, mely munkáit, tevékenységét tartja legjelentősebbnek?*

– Én magam kicsit hályogkovácsként álltam neki a lengyel irodalom tolmácsolásának. Nagy László ajánlott be az Európa Könyvkiadóhoz, amely fordítót keresett Edward Stachura nem sokkal azelőtt megjelent regényének, a *Szekercelármán*nak magyarra történő átültetéséhez. Elolvasván tisztában voltam vele, hogy e könyvet nem lehet közepesen, csak konzseniálisan lefordítani, mert egyébként érzelgős, szirupos történetecske kerekedik ki belőle – érdemtelenül. A magával ragadó köznapi, erdei história rokonszenves főhőse révén, akivel teljességgel azonosulni tudtam, a könyv hihetetlenül könnyen fordítható volt. Emiatt csapdába estem, ahonnan nehezen tudtam kikeveredni: fordításokkal bíztak meg, és én elhittem magamról, hogy fordító, jó fordító vagyok. Ezzel szemben... Jaroslaw Iwaszkiewicz *Vörös pajzsok* című regényének átültetésével, akinek főhőse „magyaros” tehetlensége miatt taszított, alig tudtam megbirkózni. Legnehezebb ilyen jellegű munkám Marian Brandys *Napóleon és a lengyelek* című 700 oldalas történeti tényirodalmi munkája volt. Hónapokig ültem a gályapadban és húztam az evezőt. E munka legnagyobb hozadéka az volt, hogy megtanultam történelmi esszét írni. Verseket főleg költői indulásom kezdetén fordítottam. Aztán rájöttem, hogy nemzedékemben remek műfordítók nőttek fel, akik elegánsabban, könnyedebben tudnak mind verset, mind prózát áttenni magyarra. Ma már nem vállalnék fordítást, kivéve az 1848-ra vonatkozó lengyel emlékirat-irodalmat.

– *Ha a műfordítás szóba kerül, felmerül a segítő, támogató intézmények szerepe is. Milyen intézményi háttér segít a két irodalom közeledésében?*

– 1989, de különösen 1980 előtt szinte utána dobták az embernek a hónapos, féléves, éves (műfordítói, írói, akadémiai) ösztöndíjat. Én éltem a lehetőséggel. S ha jól összeszámolom, a kétheteből, hónapokból, félévekből összesen akár két esztendő is kijön. Stipendiumok, ha kisebb számban is, de ma is vannak. Kitartással meg lehet kapni őket. De ma már szigorúbban ügyelnek a feltételek betartására, például a lengyel vagy a magyar nyelv ismeretére. Magyarországon működik a magyar irodalom külföldi terjesztését támogató ala-

pítvány, de nagyon hasznos a Rácz Péter által működtetett fordítóház is. Lengyelországban Krakkóban létezik olyan alapítvány, amelynél a lengyel irodalom magyarországi megjelentetését illetően pályázni lehet. Állítólag vannak olyanok, akik e krakkói alapítványtól valóban kaptak dotálást. Fontos szerepet játszhatnak irodalmi művek támogatásában a kulturális intézetek, tehát a varsói Magyar Kulturális Intézet, illetve a budapesti Lengyel Intézet.

– *Egy kis személyeskedés: Ön írói munkássága mellett történész is, és mint volt krakkói főkonzul, diplomata. Hogy tudja ezeket az egész embert kívánó területeket összeegyeztetni? Mik a tervei a közeljövőben?*

– Diplomátát olyan országba kihelyezni, amelynek kultúráját, történelmét, nyelvét nem ismeri, vétek. Az ilyen ugyanis, véleményem szerint, csak látszatmunkát tud végezni, lényegeset semmit. Elöttem minden kapu (és szív) megnyílt, mert lengyeleket érintő történelmi monográfiáim jelentek meg lengyelül. Sőt egyik közülük, a *Mindvégig veletek voltunk – Lengyelek a magyar szabadságharcban* megkapta a lengyel történészek jelentős pénzösszeggel járó nagydíját is. Ez volt a legbeszédesebb névjegyem. Mondhatom, hogy beépültem a lengyel kulturális és tudományos életbe. Egy diplomata a kultúra területén lehet legeredményesebb napjainkban, amikor alapvetően megváltozott – az Európai Unión belül – a külképviseletek és a külügyminisztériumok feladata.

Most, hogy *Kézmozdulat a szürkeületben* című kötetemben napvilágot láttak az elmúlt tíz évben írott verseim, terveim történelmi munkákra vonatkoznak. Dolgozom Bemről írott monográfiámon, amelynek lengyel változata 2002-ben már megjelent Varsóban. Remélem az év végéig befejezem az 1848/49-es magyar szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikonját is. Ez közel ezer oldalas munka. Emellett esély van a *Gyermekkor tiündöklete* című regényem megfilmesítésére. Az első pályázaton sikeresen túl vagyunk. A forgatókönyv kész, már csak csiszolni kell rajta... Meg a filmhez azt a százmilliót előteremteni.